

БАСЕНКО

Руслан Олександрович
basenko_ruslan@ukr.net

к.пед.н., доцент кафедри,
Полтавський інститут економіки і
права Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна»

АВАНЕСЯН

Геннадій Миколайович
nikolaevich9103@ukr.net

доцент кафедри, Полтавський
інститут економіки і права Відкритого
міжнародного університету розвитку
людини «Україна»

КРАСИЦЬКА

Тамара Сергіївна
nikolaevich9103@ukr.net

здобувач, Полтавський інститут
економіки і права Відкритого
міжнародного університету розвитку
людини «Україна»

УДК 342.392: 321.64

ПРАВОВИЩА РЕЦЕПЦІЯ ПРИРОДИ ТА АТРИБУТИВ АВТОРИТАРНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

JURISPRUDENCE RECEPTION OF NATURE AND ATTRIBUTES OF AUTHORITARIAN POLITICAL REGIMES

BASENKO Ruslan Oleksandrovykh – PhD in Pedagogic, Associate Professor of department, Poltava Institute of Economics and Law of Open International University of Human Development “Ukraine”

AVANESIAN Hennadii Mykolaiovych – Associate Professor of department, Poltava Institute of Economics and Law of Open International University of Human Development “Ukraine”

KRASITSKA Tamara Serhiivna – applicant, Poltava Institute of Economics and Law of Open International University of Human Development “Ukraine”

У статті розглянуто сучасний правознавчий дискурс щодо природи, сутності та атрибутів авторитарного державного режиму. З'ясовано, що у світлі новітньої правової думки авторитарний режим розглядається у контексті гібридної парадигми, адже за демократичним фасадом представницьких інституцій влади, імітаційністю елекційних процесів та вдаваною політичною співучастю громадян в політичному житті країни, приховується телеологічність диктатури, надмірна централізація управління, зростання ролі примусу та мілітаризаційних тенденцій. Звернено увагу на небезпеки виникнення авторитарних політичних моделей у суспільствах, які переживають трансформаційні етапи розвитку. Підкреслено, що авторитаризм негативно позначається на досягненні ідеї сталого розвитку людства та суперечить гуманістичній природі особистості.

* * *

В статье рассмотрен современный правоведческий дискурс о природе, сущности и атрибутах авторитарного государственного режима. Установлено, что в свете новейшей правовой мысли авторитарный режим рассматривается в контексте гибридной парадигмы, ведь за демократическим фасадом представительных институтов власти, имитационностью элекционных процессов и мнимым политическим соучастием граждан в политической жизни страны, скрывается телеологичность диктатуры, чрезмерная централизация управления, возрастание роли принуждения и милитаризационных тенденций. Обращено внимание на опасности возникновения авторитарных политических моделей в обществах, переживающих трансформационные этапы своего развития. Подчеркнуто, что авторитаризм негативно сказывается на достижении идеи устойчивого развития человечества и противоречит гуманистической природе личности.

* * *

The modern processes of legal, political and sociocultural transformations that the post-socialist countries are experiencing in our time contain the threat of the formation of authoritarian state regimes. A deep knowledge of the nature of an authoritarian state makes it possible to create a preventive mechanism that would work to prevent changes in the democratic system towards totalitarianism. The article discusses contemporary jurisprudence discourse on the nature, essence and attributes of an authoritarian state regime. It has been established that in the light of the latest legal thought, the authoritarian regime is considered in the context of a hybrid paradigm, because behind the democratic facade of representative institutions of power, the imitation of electoral processes and the alleged political complicity of citizens in the political life of the country, the teleological nature of dictatorship, excessive centralization of management, the increasing role of coercion and militarization are hidden trends. Among the signs of authoritarianism, modern scholars call: ideocracy, political monopoly, the introduction of state control in all spheres of citizens' life, the absence of civil society institutions or their nominal status. It is emphasized that the key attribute of authoritarianism is an imitation of democracy, the declarative nature of human rights and freedoms in the absence of real methods for their implementation. An important sign of the authoritarianism of law is the presence of ideology, the militarization of the state, total control and active activity of special services. Attention is drawn to the dangers of authoritarian political models in societies undergoing the transformational stages of their development. It is emphasized that authoritarianism negatively affects the achievement of the idea of sustainable development of mankind and contradicts the humanistic nature of the individual.

Ключові слова: правознавчий дискурс, авторитарний політичний режим, гібридна парадигма, антидемократичність.

Ключевые слова: правоведческий дискурс, авторитарный политический режим, гибридная парадигма, антидемократичность

Keywords: jurisprudence discourse, authoritarian political regime, hybrid paradigm, antidemocracy

ВСТУП

У наш час Україна утверджується як демократична, громадянська та європейська держава, а суспільство впевнено і послідовно засвідчує легітимацію євроінтеграційних, ліберально-демократичних пріоритетів. Свідченням таких ціннісно-сміслових орієнтирів державотворення зокрема є той факт, що Конституція України визнає право кожного захищати права і свободи, які для українців стають їхнім історичним досягненням. Такі демократичні завоювання стали можливими завдяки потрійній трансформації (політичній, територіальній, економічній), яку пережила Україна на початку ХХІ ст. Це дало змогу оговтатися від постколоніального та посттравматичного синдрому перебування у межах Радянського Союзу. У той же час не усім колишнім республікам СРСР вдалося реалізувати демократичний шлях перетворень. Деякі з них пішли шляхом відновлення тоталітарної ідеології та відповідних механізмів функціонування держави, що призвело до побудови неототалітарних, авторитарних політичних режимів. Сучасний вчений Дж. Шарп звертає увагу на те, що у наш час чимало країн переживає етап масштабних, глобальних і системних змін у всіх сферах суспільства: економіці, політиці, культурі, комунікаціях, цінностях і соціальності. Попри те, що у світі збільшується кількість тих держав, які належать до типу «вільних», все ж, як підкреслює вчений, існує велика небезпека що ризики, з яким вони зіштовхуються на шляху змін, призведуть до утворення нових т.зв. неодиктатур. Дж. Шарп зауважує, що амбіції політиків змусять їх скористатися нагодою і поширити в країнах авторитарні чи диктаторські політичні моделі. Наслідком такої тенденції можуть стати нові обмеження та нехтування правами і свободами людей [5, с. 11]. Більше того, за висновками сучасного журналу політичного та правового істеблішменту «Forbes», сьогодні у світі активно розвивається нова фаза розвитку диктатури. У часописі наводяться статистичні дані та аналітика про те, що сьогодні у світі є більше 40 диктаторів, які керують 1,9 млрд. осіб. Насамперед це лідери країн, що знаходяться на Африканському континенті. У той же час у журналі підкреслюється й інша негативна тенденція – зростання диктатур на пострадянському просторі [7]. Тому звернення до історико-правового аналізу сутності авторитарного політичного режиму, на наш погляд, становить вагоме значення, насамперед, у превентивному контексті державотворення.

МЕТА РОБОТИ

Статтю присвячено аналізу новітніх правознавчих рецепцій стосовно осмислення сутності, природи та атрибутів авторитарного політичного режиму. Автори своє завдання убачають у розкритті правових, цивілізаційних та соціокультурних вимірів існування авторитаризму у сучасному світі, а також прагнуть

підкреслити його редукованість та обмеженість у контексті перспектив сталого розвитку та розвитку людського капіталу.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основі статті – проблемна та порівняльно-правова методика дослідження, яка використана для з'ясування правової сутності авторитарного політичного режиму, висвітлення поглядів сучасних учених на його природу та ключові ознаки. Важливе значення для розв'язання завдань дослідження становили термінологічний, історіографічний, порівняльний методи, а також загальнонаукова дослідницька методологія.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розкриттю змісту поняття «авторитарний політичний режим» присвячено значний масив наукових студій правознавчого, політологічного та суспільствознавчого дискурсу. Загалом поняття «авторитаризм» сучасні вчені розглядають як антидемократичну та антиправову концепцію і практику здійснення влади, політичний режим, якому притаманні зосередження усієї повноти влади однією або декількома особами, повна відсутність або абсолютна фіктивність представницьких інститутів та системи поділу влади [1, с. 301].

Авторитарний режим (від англ. *autoritas* – влада, вплив) сучасна правознавча рефлексія розглядає як спосіб правління, заснований на зосередженні владних повноважень однією особою або групою осіб, а також політико-правовій нерівності соціальних груп. Авторитарні режими можуть будуватися на засадах авторитету звичаю або на авторитеті сили. Авторитарний режим має свої зовнішні характеристики, зокрема, відсутність органів влади в яких народ представляє власні інтереси (або формальний характер їхнього існування), нехтування концепцією Ш. Монтеск'є про необхідність розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, перевага одних соціальних груп над іншими, неоднаковість правового статусу громадян, а також мілітаризованість держави, зростання ваги поліцейського складника.

Вперше у правознавчє пізнання термін «авторитаризм» було введено у 30-40 рр. ХХ ст. вченими франкфуртської школи (Хормайер, Адорно, Фромм, Маркузе, Хабермас), а потім т.зв. «новими лівими». Вони розуміли його як тип свідомості, що характеризується агресивністю, консерватизмом, конформізмом, ксенофобією та орієнтується на владу і силу, слухали як політико-правову характеристику суспільства. Згодом термін «авторитаризм» починає використовуватися у науці для опису недемократичних режимів, а також для протиставлення демократії тоталітаризму. Розвиток авторитарності у політичному режимі обумовлює знищення тих органів державної влади, що забезпечують можливість громадян брати участь в управлінні країною. Це зі свого боку

сприяє зростанню протестних настроїв серед населення. Водночас у межах авторитарного політичного режиму можуть допускатися різноманітні форми певної політичної участі громадян, зокрема існує можливість висловити протест, подати скаргу чи певне клопотання. Слід підкреслити, що допуск громадян до мінімальної політичної активності є технологією, що сприяє усвідомленню масами начебто своєї суб'єктності, а відтак зміцнює підтримку та легітимацію авторитарного режиму в країні. У той же час наявність деяких ознак політичної участі є лише ширмою, за якою стоять диктаторські амбіції влади.

Певна річ, що в умовах авторитаризму суспільство не спроможне контролювати діяльність органів держави. У той же час зберігається певний суверенітет особи, спостерігаються ознаки існування громадянського суспільства як неполітичної сфери участі громадян у житті країни. Таке громадянське суспільство знаходиться під контролем спецслужб, має замало ознак, які б свідчили про його справжній та масштабний характер діяльності, у ньому відсутня можливість швидкої та системної мобілізації суспільства на громадський протест. Режим не прагне до радикальної перебудови суспільства. Правителі, маючи владу, використовують її обмежено. Цей режим робить населення політично пасивним. Водночас ідеологія авторитаризму може містити й низку позитивних ідей: патріотизму, націоналізму, порядку, соціальної справедливості, економічного росту, модернізації та повернення до духовності. Вибір ідеологічних складових часто залежить від особистих поглядів лідера. Авторитаризм виникає в умовах, якщо громадянське суспільство або не спроможне здійснювати нагляд і контроль над державними структурами, або саме суспільство опинилося під загрозою розпаду. Влада, використовуючи стародавню максиму – «безпека народу є найвищим законом», застосовує необмежені заходи для підтримання порядку, які часто стоять поза законом і тому виходять далеко за межі необхідної підтримки. Для авторитаризму характерна соціально-політична напруженість, що постійно ставить суспільство на межу кризи [3, с. 20-21].

Загалом поняття «авторитарний режим» належить до правових категорій, що концептуалізують форми державно-правового режиму. Вони дають змогу розмежувати форми реалізації влади у різних країнах та виконують роль індикатора, який виявляє суперечності між декларованою формою політичного життя країни та управління й тими, що реально набувають справжнього державно-правового статусу. Відомо, що різні форми влади (республіка чи монархія) можуть мати реальний і формальний характер. Натомість державний режим (демократичний чи авторитарний) дає змогу визначити демократичну (свободи, права, рівність, гласність тощо) від антидемократичної (обмеження прав людей, концентрація влади, ідеологія, поліцейський тиск тощо) форм держави. Форми державних режимів дають підстави констатувати, що як у монархіях формально піддані можуть мати реальний статус громадян, так і в республіках формально громадяни, можуть бути реально підданими, не беручи участі у житті та облаштуванні держави [4, с. 57].

На думку згадуваного вже сучасного американського вченого Дж. Шарпа діяльність диктаторів у постінформаційному світі занадто залежить від суспільства. Владу диктатора посилюють самі ж громадяни такими чинниками як авторитет (сліпо вірять у необхідність сприймати і підкорятися існуючому лідеру), населення (наявні громадяни країни, без яких неможливий би був будь-який режим), здатність влади до здійснення повноважень авторитарними методами, сукупність нематеріальних ресурсів (ідеологія, технології маніпуляцій, психологічні основи влади), матеріальні ресурси (засоби виробництва, фінанси, природні багатства, система зв'язку), право на примусове застосування сили та поліцейського апарату [5, с. 25].

Авторитарний режим належить до антидемократичних способів здійснення влади. З-поміж його незмінних атрибутів сучасні вчені називають такі: наявність декларативного проголошення прав і свобод людини за відсутності реальних можливостей для їхньої реалізації; концентрація, централізація та зосередження влади в руках однієї особи або групи осіб; уніфікація суспільного життя; примус та мілітаризація суспільства; ідеологія; активна діяльність спецслужб та тотальний контроль [4, с. 58].

У новітній правознавчій науці поняття «авторитарного» режиму належить американському вченому Х. Лінцу. На його думку ознаками авторитарного режиму виступають: 1) обмежений безвідповідальний політичний плюралізм; 2) відсутність керівної, чітко визначеної ідеології; 3) стан політичної активності дуже низький, відсутня політична (екстенсивна чи інтенсивна) мобілізація; 4) влада утримується лідером та групою осіб, які наближені до нього. Важливим є те, що авторитаризм допускає існування різних громадських утворень, що не створені державою. Обмежений плюралізм є найкращим показником авторитаризму. Учений поділив авторитарні режими на: воєнно-бюрократичні, корпоративні, дототалітарні, постколоніальні та расово-етнічні [6, с. 41].

У новітньому правознавчому пізнанні до основних ознак авторитаризму відносять: самовладдя особи (автократія) або групи осіб; підкорення центральними владними структурами інших органів влади, зосередження у їхніх руках судових компетенцій; зведення нанівець реального статусу представницьких органів влади; використання судів та судової адміністрації у якості служника політичним цілям діючої влади; відсутність реального механізму поділу влади на три гілки, системи стримувань і противаг; непотрібність ідеології, якою тоталітаризм обґрунтовує здійснення влади; відсутність механізмів, технологій і засобів реального забезпечення прав громадян на свободу слова, вибору, зібрань та інших демократичних цінностей; зосередження усієї повноти влади в руках особи або групи осіб, її необмежений характер, застосування законодавчої бази в інтересах правлячої верхівки; втрата населенням гарантій дотримання їхніх прав, інтересів, свобод і потреб у взаєминах із владою; мілітаризація життя, зростання ролі армії; підконтрольність поліції та інших силових структур владі, використання їх у розв'язанні політичних завдань; монополізація влади, знищення опозиційних

політичних сил, конкурентів та критиків влади; уніфікація суспільного життя, прихований контроль над засобами масової інформації; повне або часткове втручання держави у політичну, економічну, культурну, релігійну, комунікативну та інші сфери суспільства; обмеження реалізації ідеї виборності влади, її підконтрольності громадянам країни.

Найістотнішими ознаками авторитаризму вважаються: 1) ідеократія – підкорення суспільного розвитку певній утопічній ідеї; 2) суцільний монополізм – необмежене право певної партії на владу, монополія держави на розпорядження засобами суспільного виробництва, монополія однієї ідеології, що намагається підкорити собі суспільну культуру; 3) удержавлення суспільного життя – руйнація структур громадянської самоорганізації та встановлення жорсткого державного контролю за функціонуванням як політичної, так і позаполітичних сфер [2, с. 77-80].

Авторитарний режим за усієї своєї подібності до тоталітарного все ж відмежовується від нього деякими особливостями. Зокрема, під час панування авторитарного політичного режиму не спостерігається тотальний контроль над усіма сферами суспільного буття. Окрім того, авторитаризм не передбачає уніфікованої державної ідеології, яка відігравала б основу легітимації режиму. Порівняно з тоталітаризмом, авторитаризм все ж готовий до певних змін, модифікацій і політичних трансформацій. Він дає змогу для діяльності опозиції та інших паростків демократії. Авторитарні режими також основною підтримкою вважають армію, бюрократичний апарат, церковно-релігійні інституції. Нарешті, тоталітарний терор загрожує всьому населенню, а авторитарний – лише його супротивникам [3, с. 21-24, 34].

ВИСНОВКИ

Як бачимо, сучасні правознавчі рецепції розглядають авторитаризм в антидемократичному контексті. Загальними характеристиками авторитарного режиму вважається відсутність елекційної процедури, що заснована на гласності, свободі та конкуренції, а відтак – привласнення владних повноважень однією людиною чи групою осіб; зосередження влади та авторитаризм виконавчої гілки, яка здійснює безпосереднє управління державою, нехтуючи принципами колегіальності, свободи, демократії та рівності; зосередження у середовищі «обраних» права ухвалювати ключові рішення в державі; наявність опозиції та громадянського суспільства, більша частина яких має гібридний та квазідемократичний характер. Авторитарний режим має свої зовнішні характеристики, зокрема, відсутність органів влади, в яких народ представляє власні інтереси (або формальний харак-

тер їхнього існування), елімінація розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, перевага одних соціальних груп над іншими, неоднаковість правового статусу громадян, а також мілітаризованість держави, зростання ваги поліцейського складника. Правознавці солідаризуються у думці, що у сучасному світі авторитаризм негативно позначається на досягненні ідеї сталого розвитку людства, адже атрибутивний людині вільний та громадянський статус піддається обмеженню, набуває суперечливих гуманістичній природі особистості форм та особливостей.

Список використаних джерел

1. Історія України: навч.-метод. посіб. / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко та ін. К.: Знання-Прес, 2006. 460 с.
2. Романюк О.І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: монографія. Х.: ХДАК, 2011. 376 с.
3. Сухонос В.В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз): дис. ... канд. юр. наук; 12.00.01. К., 2000. 185 с.
4. Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
5. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи. URL: https://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf
6. Linz J. Totalitarian and authoritarian regimes. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 p.
7. The Forbes: у свімі розпочалася епоха великих тиранів. URL: <https://tsn.ua/svit/the-forbes-u-sviti-rozpochalasya-epoha-velikih-tiraniv.html>

References

1. History of Ukraine: tutorial / V.M. Lytvyn, A.H. Sliusarenko et.al. Kyiv: Knowledge-Press, 2006. 460 p. (in Ukrainian).
2. Romanyuk O.I. From totalitarianism to democracy and national statehood: a systematic analysis of post-communist transformations: monograph. Kharkiv: KhDAK, 2011. 376 p. (in Ukrainian).
3. Sukhonos V.V. The essence and functions of authoritarian state regime in the conditions of transition to democracy (theoretical and methodological analysis): diss ... cand. of law; 12.00.01. Kyiv, 2000. 185 p. (in Ukrainian).
4. Theory of state and law: tutorial / ed. S.D. Husariva, O.D. Tykhomyrov. Kyiv: NAAS, Education of Ukraine, 2017. 320 p. (in Ukrainian).
5. Sharp Dzh. From dictatorship to democracy: conceptual foundations for freedom. URL: https://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf (in Ukrainian).
6. Linz J. Totalitarian and authoritarian regimes. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 p.
7. The Forbes: The era of the great tyrants began in the world. URL: <https://tsn.ua/svit/the-forbes-u-sviti-rozpochalasya-epoha-velikih-tiraniv.html>